

משחקי מראות: לבטי זהות וצריכת 'חדשות' בקרב עולים בישראל

← גיזלה דאקס

מהגרים מסוגלים כיום, באופן חסר תקדים, להישאר בקשר עם ארץ מוצאם באמצעות כלי התקשורת הרב-לאומיים. העולים מטפחים את רובדי הזהות שלהם באמצעות צריכת חדשות. רובדי הזהות האלה מתבלטים ברגעים שונים, מה שמוביל ליצירת מחזור של תחושות השתייכות - שייכות לקולקטיב הישראלי, לקולקטיב היהודי ברחבי העולם כמו גם לתת-מערכת הלשונית/התרבותית/האתנית הקשורה בארץ המוצא שלהם. ניתן לטעון שאפיונים אלה עושים את המהגרים המקושרים כל כך - מבחינה טכנולוגית כמו גם מבחינת שמירת הקשר עם משפחה וידידים - לחלוצי התפעול של 'המודרניות הנזילה', במינוחו של באומן.

צריכת תקשורת רב-לאומית - הנחת רגל בשני עולמות

כיום יש לאל ידם של מהגרים, יותר מכפי שיכלו אי פעם, לשמור על קשר עם ארץ מוצאם באמצעות התקשורת הרב-לאומית (החופּה-אומות). מבחינה טכנולוגית, מעולם לא היה קל כל כך לנווט בין עולמות שונים. מחקרים רבים הראו כיצד שידורי לוויין בטלוויזיה ואתרים מקוונים מחזקים קשרים רגשיים לאומיים מגוונים. עם זאת, דל יותר הוא המחקר הנוגע לתחום החדשות. בעוד שהוכח באופן ברור הקשר בין צריכה של תקשורת לאומית להשתלבות, יש לבחון את העניין של מהגרים בחדשות במסגרת מחקרית ספציפית יותר. המוטיבציה לבחור ולהסתכל בערוץ תקשורת מסוים - ובתוכני החדשות השונים שלו - חורגת תכופות מעצם הצורך לקבל מידע ולהתעדכן. היא קשורה גם בהרגלים, בנוסטלגיה, בסקרנות ו/או בהבניה אינדיווידואלית של משמעות ופרשנות.

הכיסוי החדשותי של סכסוך על ידי רשתות זרות וחשיבות הדימוי

האמור לעיל נכון במיוחד בסביבה רוויית סכסוך. למהגרים היהודים לישראל התמרון בין שתי ספרות של חדשות - ולעתים יותר משתיים - עשוי להיות אתגר מורכב, מאחר שהכיסוי שנותנת רשתות זרות לסכסוך הישראלי-פלשתינאי בארץ נותר טריטוריה בעייתית, ולא אחת הוא רחוק מלעלות בקנה אחד עם החדשות המשודרות בישראל. בעשור האחרון התחילו החוקרים לעסוק בהשפעה הכללית של התקשורת הרב-לאומית על הזהויות הלאומיות וה'תפוצתיות' השונות. בכיווני לפתח כיוון זה, ועל כן בחנתי את השפעת צריכת החדשות בתקשורת על מהגרים יהודים (עולים) בישראל, החשים תכופות כמי שנאלצים להיאבק בדימוי המוטָה של ישראל בתקשורת בחו"ל. הם מודאגים מדימויה של ישראל בארצות חוץ, דימוי המנוגד לתפיסת המהגרים/העולים עצמם את הארץ שבה נקלטו.

מילות מפתח: הגירה, מדיה/כלי תקשורת, זהות, חדשות

גיזלה דאקס היא דוקטורנטית בחוג לתקשורת באוניברסיטת תל אביב. היא עיתונאית ועורכת *Der Jüdischer Almanach* בהוצאת מכון ליאו בק בירושלים. היא מתגוררת בתל אביב.

מחקר איכותני ומשווה

במחקרי בחנתי את 'תפריטי התקשורת' השונים של עולים לישראל מארצות הברית, צרפת וברית המועצות לשעבר. בעזרת ראיונות עומק ונתונים שאספתי מיומני צפייה שהמרוויינים ניהלו על-פי בקשתי, עקבתי אחר תהליך הברירה של ערוצי התקשורת והצפייה או הקריאה בהם (כשמדובר בעיתונים) והשוויתי את התפיסות, התחושות והתגובות שלהם ביחס לכיסוי התקשורת של הסכסוך הישראלי-פלשתינאי, של אירועים בעולם שאינם קשורים לסכסוך המזרח תיכוני (למשל אסון פוקושימה ביפן) וכן של אירועים לאומיים חשובים בארצות המוצא של כל אחת מקבוצות העולים. בעוד שתרבויות תקשורת שונות והשקפות פוליטיות של שלוש ארצות המוצא היו צפויות להשפיע באופן בולט על העמדות השונות כלפי החדשות, התגלטה דומות בין המשתתפים בכל הנוגע להרגלי הצפייה שלהם, הפרשנות שנתנו לחדשות וכן לשאלת ההשתייכות שצריכת החדשות בתקשורת העלתה ושיקפה.

לצורך המחקר המשווה שלי קיימתי במשך עשרה חודשים שישים ראיונות פנים אל פנים ומוֹבְּנִים-למחצה עם עולים מצרפת, ארצות הברית ובריה"מ לשעבר. חציים היו מתחת לגיל 50 וחציים מעל לגיל זה. כולם חיו בישראל לפחות שלוש שנים והחזיקו בדעות שונות בתחום הפוליטי. הראיונות לגבי צריכת החדשות שלהם התמקדו בשלושה סוגים שונים של חדשות: 1. כאלה הנוגעות לישראל ולסביבתה המסוכסכת (יחסים עם הפלשתינאים: פרשת השייטת 'מרמרה' ב-2011, המלחמות בעזה ב-2009 ו/או ב-2013). 2. כאלה הנוגעות לאירועים בעולם בכלל ולאירועים עולמיים ספציפיים (אסון פוקושימה ביפן, 2011). 3. כאלה הנוגעות למתרחש בארץ המוצא של העולים, תוך התמקדות במערכות בחירות לאומיות או כל אירוע אחר הנתפס כחשוב. בשלב מאוחר יותר נתבקשו המשתתפים למלא יומני פעילות שהתמקדו באופן תגובתם לחדשות. משמע, המשתתפים, שבשלב זה כבר השלימו כולם את הראיונות פנים אל פנים, התבקשו לדווח תוך-כדי-פעילות על התנהגותם נוכח התקשורת במהלך שבוע שלם.

ממצאים: מחזורים של השתייכות

טענתי היא שכמות הזמן המוקדש לבילוי אל מול ערוץ טלוויזיה מרכזי מארץ המוצא איננה אינדיקטור מספיק לתחושת שייכות או אי-שייכות. בעוד שהתנהגות כזאת עשויה אכן לענות על הצורך שבשמירה על קשר עם ארץ המוצא, גורמים אחרים כמו התוכן הנצפה, מדוע הוא נצפה וכן דרגת האמון בו ממלאים תפקיד חשוב בקביעת משמעותה של ההתנהגות במונחים של קשר רגשי. כפי שהראו ממצאי בנוגע לכיסוי הסכסוך הישראלי-פלשתינאי, הסיבות להסתכלות בתוכניות טלוויזיה מארץ המוצא הם ברוב המקרים למטרות 'מציצנות' בלבד.

א. בעת משבר

במהלך משבר קשה בישראל, ערוצי התקשורת הישראלית המרכזיים נעשו המקור העיקרי לחדשות עבור המשתתפים במחקרי, יוצאי שלוש הארצות. בזמנים כאלה הם השתדלו להפוך לישראלים לגמרי, גם בהיבט צריכת התקשורת. משבר קשה תפקד כזכוכית מגדלת במונחים של השתייכות לאומית. השימוש המשותף בלשון 'אנחנו' התבלט אז בראיונות, והיה כרוך בצידוד ברור ב'נבחרת הישראלית'. תודעתם של העולים - שהשתייכו קודם לכן בארצות מוצאם למיעוט היהודי - חידדה גם את מודעותם לנזק הפוטנציאלי שיש בכיסוי התקשורת של ישראל בחו"ל. במהלך משבר קשה בישראל ההתעניינות בחדשות המשודרות בחו"ל ירדה מאוד והצטמצמה

בעיקר לניסיון לקבל מושג כלשהו על דימויה של ישראל שם. אפשר ללמוד מכך שבמהלך זמנים כאלה נוצרת היררכיה ברורה המציבה את ההשתייכות הפוליטית-לאומית מעל לזיקה הלשונית-תרבותית.

ב. אירוע בארץ המוצא

עם זאת, במהלך זמנים שקטים יותר וביחס לתוכן חדשתי אחר, אותם כלי תקשורת שהיו אך זה עתה מקור לרוגז עשויים להפוך למקור נחת ואמון. גם בעת אירוע לאומי בעל חשיבות בארץ המוצא, התקשורת 'שם' חזרה להיות - אמנם בדרגות שונות - מקור עיקרי. לגבי משתתפים מצרפת ומארצות הברית, נראה היה טבעי לגמרי לעקוב אחר חדשות הנוגעות לארץ המוצא באמצעות התקשורת הלאומית. בעוד שכלי התקשורת בארץ המוצא נדחו כבלתי אמינים במהלך המשבר שהתרחש בישראל, לא היה הלך מחשבה דומה כאשר מדובר היה בעניינים צרפתיים או אמריקניים. רק שם, כך טענו רבים, אפשר לקבל את התובנות ההכרחיות. תחושה משותפת בקרב העולים מארה"ב הייתה שכלי התקשורת הישראליים אינם מתארים כראוי את המתרחש בארץ מוצאם, או שהם מתייחסים רק להיבטים הנוגעים לישראל בנעשה באמריקה.

ג. אירוע עולמי (למשל, פוקושימה)

במקרה של האסון הגרעיני ביפן, המשתתפים ילידי כל הארצות נטו להסתמך על חדשות מן הרשתות הבינלאומיות כגון CNN, BBC, France 24, וכל סוג אחר של כלי תקשורת שהם הרגישו אתו בנוח. כאשר אירועים עולמיים תפסו את הכותרות הראשיות בעולם כולו, כלי התקשורת הזרים ובעיקר הבינלאומיים-הגלובליים נעשו מקורות חשובים ואמינים בעיני המשתתפים. לגבי אסון פוקושימה, התמונות החזקות של גלי הצונאמי השוטפים את חופי יפן נותרו חקוקים בזיכרון רוב האנשים, אף כי לא תמיד ידעו המשתתפים במחקר להגיד היכן ראו את התמונות האלה לראשונה. בנוגע לאסון הזה לא היה ויכוח, כך טענו רבים מהמרואיניים, לכן אין סיבה להיות חשדן כלפי כלי תקשורת מסוים יותר מאשר כלפי כלי אחר.

זהויות נזילות

המחקר המוצג כאן מבליט את התפקיד הנזיל מאוד של צריכת תקשורת חדשנית רב-לאומית בחיי היומיום של מהגרים/עולים ואת הרבדים השונים של תחושות ההשתייכות שלהם. העולה (או העולה) עשוי להיות צרכן נאמן של חדשות ישראליות כאשר מדובר בישראל ובסכסוך שלה עם שכניה, אך הוא יעדיף תקשורת חדשנית מארץ המוצא כדי לעקוב אחר חדשות לאומיות בקשר לאירועים המתחוללים שם או בעולם הגדול בכלל. לשון, הרגלים וקשר רגשי לתרבות התקשורת הקודמת ממלאים כאן תפקיד, בעוד הסקרנות, הרצון להשוות והדאגה לדימויה של ישראל בחו"ל הם גורמים אחרים המשפיעים על הדרישה המתמשכת לחדשות מארץ המוצא. צפייה בחדשות מ'שם' משקפת אכן את הקשר הרגשי של העולה לארץ מוצאו, אך לא תמיד יש בכך כדי להצביע על אמון שהוא רוחש לתוכן ו/או למסרים. כמה מן המשתתפים במחקר הודו שהם הסתכלו בחדשות מארץ מוצאם כדי לומר לעצמם 'כמה טוב שאינני נמצא שם יותר'. למשתתפים משלוש הקבוצות אירועים שוטפים מ'שם' שימשו גם כמין ברומטר סוציולוגי למדידת האקלים החברתי בארץ המוצא. מקור משותף לדאגה היו הדעות החלוקות בנוגע לנישואי 'עליזים' (בארה"ב ובצרפת) כמו גם היחס התוקפני יותר ויותר כלפי הומוסקסואלים

בחלקים מברית המועצות לשעבר במהלך 2013. את ההתעניינות בנושא הצדיקו המשתתפים בתשוקה לדעת איך מתפתחת הסוגיה הזאת בארצם, במקצת מתוך דאגה לבני משפחה וחברים הומוסקסואלים החיים שם, ובמקצת משום שפריטי החדשות בנושא הזה נתפסו כאינדיקטור לגבי מגמת פניה של ארץ המוצא בעניינים כלליים של זכויות חברתיות וזכויות אזרח. לגבי המשתתפים מבריה"מ לשעבר, ההוגים עדיין חשד כלפי כלי התקשורת בארץ מוצאם שבינתיים התחלקה לרפובליקות רבות, הסיטואציה הייתה מורכבת יותר. רבים שבו וציינו כמה חשוב היה להם ללקט מידע ממקורות שונים - ישראלים בלשון הרוסית ורוסים באופן כללי כמו גם למשל מן ה-BBC ברוסית - כדי להרכיב את הפאזל שלהם.

הדילמה היהודית והישראלית - סכסוך ואמון

בסך הכול, המשתתפים גילו רמה גבוהה של התבוננות עצמית (רפלקסיה) בנוגע לדילמות שהם ניצבו בפניהן - כישראלים יהודים - במהלך משבר קשה: כיצד ליישב את השאיפה לעיתונות חופשית ולאובייקטיביות עיתונאית עם הצורך לגונן על עצמם ועל אומתם בימים של סכסוך גלוי? לא היו על כך תשובות מוחלטות, אך במצב של ספק הם צידדו באלו הקרובים להם גאוגרפית - אזרחי ישראל עמיתיהם.

הממצאים מצביעים על הצורך באמון כמו גם על אמון בפועל הקיים כלפי כלי התקשורת הלאומיים בישראל במהלך משבר, אך אין זה אשראי הניתן מאליו. יש כאן מודעות למגבלות התקשורת הישראלית, אך זה נחשב לזניח. במיוחד העולים מארה"ב חשו דחף להזדקק לאסטרטגיות של הצדקה בהסברים מדוע התקשורת בישראל היא בעיניהם האמינה ביותר בסיטואציה כזאת. בעת שדיברו על משמעותו של כיסוי תקשורת אובייקטיבי בזמנים של סכסוך, גילו מרואיינים רבים יכולת התבוננות עצמית גבוהה. רק מעטים הודו שהיה עליהם לנסח לעצמם בפעם הראשונה את ההיגיון שמאחורי ההתנהגות התקשורתית שלהם עצמם והכריזו כי מעתה ואילך 'לא יצרכו יותר חדשות באותו אופן כבעבר', מבלי שבהכרח שינו באמת את הרגליהם. ההתבוננות העצמית בנוגע לכיסוי התקשורת הייתה טבועה עם זאת בחותם דאגה כאשר מדובר היה בהשפעת החדשות על ישראל. מאחר שהשתייכו - כיהודים - למיעוט בטרם באו לחיות בישראל, הם ראו עצמם כמסוגלים יותר מעמיתיהם ילידי ישראל לחשוף את הדפוסים האנטישמיים שבתיאור דמותה של מדינת ישראל בתקשורת בחו"ל. הם היו גם מודאגים מן ההשלכות הפוטנציאליות של השתקפות ישראל בתקשורת על משפחותיהם שנותרו בארץ המוצא. 'האינטימיות התרבותית' (ה'רצפולד) גרמה להם לחוש אי נוחות כאשר התקשורת הזרה הציגה כתבה ביקורתית על ישראל, בעוד שאותו סוג של כתבת-כיסוי נתפס כמוצדק כאשר שודר בתקשורת הישראלית.

מצטייר כאן דפוס כפול: הם סומכים על התקשורת שהכירו בעבר בארצם יותר (העולים מצרפת צופים בתקשורת הלאומית הצרפתית בחיפוש אחר מידע 'מן הבית') ופחות (כיהודים צרפתים הם מודאגים מהאנטישמיות ומסוגלים יותר להבחין בה). אותו דבר עשוי לקרות למהגרים כורדים שהגיעו מטורקיה לצרפת בקוראם חדשות טורקיות על הכורדים: הם עשויים לצרוך חדשות כאלה בחשדנות, אבל מתוך צורך במידע 'מן הבית'.

'מודרניות נזילה': רבדים רבים של שייכות

מחקרי מראה כיצד מהגרים/עולים מטפחים את רובדי הזהות השונות שלהם באמצעות צריכת חדשות. זהויות אלה באות לכלל הבלטה ברגעים שונים, היוצרים מחזורים של השתייכות. אלה מצביעים, כל אחד בתורו, על שייכות לקולקטיב הישראלי, לקולקטיב היהודי ברחבי העולם כמו גם לתת-המערכת הלשונית-תרבותית-אתנית הקשורה בארץ מוצאם. ניתן לטעון שאפיונים אלה עושים את העולים בישראל, שלהם דרגת מקושרות גבוהה הן מבחינה טכנולוגית והן מבחינת קשרי משפחה וחברות בארצות רחוקות, לחלוצים בהתמודדות עם 'המודרניות הנזילה' שלנו. מחקרי מנסה אפוא לבחון באופן חדש את התהליך המורכב של משחק הזהויות. הוא ממפה את הדפוסים של צריכת התקשורת החדשותית בתוך הזרם המתמיד של מידע ממקורות שונים בהקשר הישראלי, בתקופה שבה הגלובליזציה מלווה בסכסוכים מתעצמים ושבה לאופן שבו מדינה נתפסת מבחוץ יש השפעה גדלה והולכת; יש לכך בהכרח השלכות על תפיסותיהם של אנשי קבוצות הקשורות רגשית הן לארץ המוצא והן לארץ הקולטת. אף שלמחקר זה על המהגרים היהודים בישראל יש היבטים רבים ייחודיים לו והוא משובץ בהקשר קיצוני, עשוי להיות לו בהחלט שימוש בבדיקת עולמם של מהגרים במקומות אחרים בעולם שלהם זהויות מסוכסכות.